

'Een hemel op aarde'

"Het huwelijk behoort te zijn eene volmaakte vereeniging van twee, elkanderen oprecht beminnende, deugdzame personen van de ééne en andere kunne, die elkanders welzijn, elkanders vermaak, en vergenoegen bedoelen, die geheel in elkanderen tot één smelten, terwijl zij zich in hun aanminnig kroost zien herleven, het geen zij tot nuttige leden van de menschelijke en burgerlijke maatschappij, en tot eere van den Schepper, door eene gepaste opvoeding vormen – zulk een huwelijk is, in de daad, een hemel op aarde, eene bron van aardse zaligheden, met welken de echtelijke liefde door den liefderijke Vader de menschen gezegend wordt."

In de periode 1880-1919 verdween bij grote groepen in de samenleving het klassieke, traditionele gezin. Daarvoor in de plaats kwam 'het moderne gezin'. Het citaat uit de inleiding op dit artikel kan dit nieuwe gezinsideaal mooi verduidelijken. Uit de relatie die de hier geciteerde schrijver legde tussen maatschappelijke en christelijke deugden, blijkt dat hij beïnvloed was door de Verlichting.

In een ander citaat zag dezelfde auteur *"met verrukking braave moeders haaren zuigeling aan haare borsten met eigen melk op haaren moederlijken schoot koesteren en opkweeken, en zich verlustigen in de lonkjes, die het zuigend wigt haar zo hartelijk toewerpt, terwijl het haar met haar de zachte handjes streelt"*.

Uit de citaten blijkt dat een romantische liefde tussen de echtgenoten en liefde van de moeder (maar ook van de vader) voor de kinderen kenmerken waren van het nieuwe gezinsideaal. Met nog een derde aspect, de huiselijkheid, dus met afscherming tegen de buitenwereld en met beslotenheid, waarin de liefde zich kon uiten, vormen zij de belangrijkste kenmerken van het moderne gezin.

De schrijver tekende hiermee de situatie – in ieder geval in theorie – zoals die omstreeks 1900 bestond. Toch stammen deze citaten niet uit die tijd, maar uit een veel eerdere periode. De schrijver was IJsbrand van Hamelsveld en hij deed de uitspraken in zijn uit 1791 stammende boek *De zedelijke toestand der Nederlandse natie*.

Het nieuwe gezinsideaal

De recente literatuur maakt duidelijk dat de liefde tussen man en vrouw geen uitvinding was van de Verlichting en dus niet pas in het laatste kwart van

de achttiende eeuw was ontstaan. Toch was er een groot verschil tussen de traditionele liefde, die vaak met grote hartstocht gepaard ging, en de nieuwe romantische liefde. Romantische liefde werd namelijk tot een cultus gemaakt en tot ideologie verheven.

Men behóórde te trouwen en liefde voor elkaar te tonen.

Daarbij vervulde de vrouw de belangrijkste taak. Als zij erin slaagde te voldoen aan de eisen die een dergelijk ideaal met zich meebracht, was zij als een 'Madonna' en kon zij als een soort moeder van Christus gelden. Voldeed ze niet aan de taak van liefhebbende echtgenote dan werd ze als een 'Magdalena' beschouwd, weinig meer dan de gevallen vrouw uit het Nieuwe Testament, de prostituee Maria Magdalena.

In de eerste helft van de negentiende eeuw werden deze ideeën in talloze geschriften verder uitgewerkt en ook in vele schilderijen gevisualiseerd. In de

samenleving ontstond hierdoor een scherpe tegenstelling, die tot uiting kwam in het vastleggen van de sociale rollen van man en vrouw. Mannen verdienden de kost en vrouwen verdwenen zo veel mogelijk uit het arbeidsproces (buitenshuis). Het domein van de vrouw kwam in de beslotenheid van het huis te liggen.

Het verschil tussen de seksen werd niet alleen als biologisch gezien, maar trad op elk gebied op. Vrouwen en mannen onderscheidden zich ook door hun kenmerken op psychologisch, mentaal en seksueel gebied. Hiermee was een idee geboren dat men later met het begrip 'gender' heeft aangeduid.

Verbreiding

Uit deze geweldige omslag in het denken valt ook te verklaren waarom het zo lang duurde voordat het moderne gezin in de samenleving goed verbreid was. De motor achter de ideeën was de liberale burgerij, bezield zoals Van Hamersveld, door de Verlichting. Deze groep moest niet alleen een nieuwe visie verder uitwerken, maar had zich ook een, zo mogelijk nog moeilijker, taak gesteld: de hele samenleving moest met haar ideeën worden opgevoed.

De eerste volgelingen van de Verlichting, zoals Betje Wolff, hadden een bijzonder lage dunk van 'gewone mensen', die soms minder verstandig werden geacht dan het redeloze vee. De volksklassen konden alleen met een 'beschavingsoffensief' tot waardevolle burgers worden omgeschoold. Vandaar dat de burgerij de strijd niet alleen voerde tegen echte of vermeende uitingen van losbandigheid, die het ideaal van het moderne gezin ondermijnden, maar ook tegen elke andere vorm van onfatsoen. De nieuwe deugzaamheid betekende bijvoorbeeld het afschaffen van een volksvermaak als het paling-trekken in Amsterdam en een verbod op het houden van een kermis.

Ook via opvoedende maatregelen werd de kruistocht ten behoeve van het fatsoen gevoerd, door muziek ten gehore te brengen in muziektenten in openbare parken, door de instelling van zondagsscholen en vooral met behulp van propaganda in talloze tijdschriften. Omdat in de loop van de negentiende eeuw steeds meer mensen naar school gingen, werden deze als een goed instrument gezien voor het beschavingsoffensief.

Het 'moderne gezin', illustratie uit een laat-negentiende eeuws Sinterklaasboek.

Toch was de burgerij met haar liberale Verlichtingsideeën over het gezin wat tweeslachtig. Want zij voerde ook het verbod in op vaderschapsacties, het mogen zoeken naar de vader van een onwettig kind. Een dergelijke actie had tot doel de man aan te spreken ten behoeve van alimentatie en gaf de mogelijkheid hem tot een huwelijk te dwingen.

Bovendien wilden de liberalen de mogelijkheid tot echtscheiding uitbreiden. Dat gebeurde toen in 1883 'de grote leugen' werd ingevoerd. Vanaf dat moment kon een huwelijk ontbonden worden als een van de partijen overspel als reden aanvoerde en dat door de andere partij niet ontkend werd.

De orthodoxe protestanten en het gezin

Anderen dan de liberalen lieten een veel principiëler geluid over het huwelijk klinken. Het waren de aanhangers van de Reveil-beweging, die in het begin van de negentiende eeuw van

zich deed spreken. Zij kwamen op voor een praktisch (niet dogmatisch) christendom. Zij bezochten gevangenen, stichtten diaconessenziekenhuizen en gaven hulp aan prostituees. Vooral op dit laatste punt, de prostitutie-kwestie, kwamen de verschillen tussen beide stromingen duidelijk tot uiting.

De liberalen waren voornamelijk bezorgd over de volksgezondheid, speciaal in garnizoens- en studentenstenen. Omdat jonge, ongetrouwde mannen hun seksuele behoeften nu eenmaal moesten stillen, waren prostituees nodig. Alternatieven bestonden eigenlijk niet; het was immers ondenkbaar dat deze jongeren zich aan deugdzame burgerdochters zouden vergrijpen. De liberalen achtten prostitutie op zichzelf moreel weinig acceptabel, maar toch niet zo slecht als "de zonde van Sodom, lesbische liefde, masturbatie en onanisme". Zij kwamen op voor een systeem van reglementering, waarbij prostituees in registers werden inge-

H. Pierson.

schreven en zich periodiek aan een medische keuring op geslachtsziekten moesten onderwerpen. Daarmee was de volksgezondheid gewaarborgd.

De volgelingen van het Reveil vonden dat de staat met een dergelijk reglementering als souteneur (l'état souteneur) optrad, omdat hij als het ware prostitutie in stand hield en mogelijk zelfs bevorderde.

De weg naar het moderne gezin lag voor deze orthodoxe protestanten in de prostitutiebestrijding. De belangrijkste man in die strijd was Hendrik Pierson, de directeur van de Zettense inrichtingen, die in zijn opvattingen overigens sterk beïnvloed was door de ideeën van de Engelse predikantvrouw Josephine Butler. Beiden vonden dat het probleem van de prostitutie aan de vraagkant lag, dus bij de prostituut. Butler en Pierson richtten zich dan ook tegen de dubbele moraal; het idee dat de vrouw als maagd het huwelijk moest ingaan, terwijl dit van de man niet werd geëist.

Heel duidelijk stelde Pierson:

"De heiligheid van het huwelijk is onschendbaar, de grenzen tussen kuisheid en ontucht mogen nooit worden uitgewischt".

Anderen, zoals Fabius, hoogleraar aan de nieuwe Vrije Universiteit, gingen nog verder en vonden dat volgens de (straf)wet moest kunnen worden opgetreden tegen de prostitutie en koppelarij (souteneren).

De NVP

De meest succesvolle pressiegroep werd de Nederlandsche Vereniging tegen de Prostitutie (NVP) die Pierson in 1879 stichtte.

Het werkterrein om tegen de reglementering op te treden was allereerst lokaal. De NVP bestookte de gemeenteraden met verzoeken om de bepalingen waarin de inschrijving van prostituties en het medisch toezicht waren geregeld, buiten werking te stellen. Deze tactiek had overigens pas na 1889 succes. In dat jaar organiseerde de Vereniging een groot congres waar ook mensen met een andere dan de orthodox-protestante levensbeschouwing aanwezig waren. Het ging daarbij om leden van Patrimonium, een confessionele vakbond, maar vooral om de Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhoging van het Zedelijk Bewustzijn

(NVVZB). Het bestuur van deze Vrouwenbond bestond uit dames van adel: waarmee zij hun activiteiten voor grote groepen van de bevolking legitimeerden. De NVVZB organiseerden verschillende handtekeningenacties, onder meer tegen de reglementering van de prostitutie.

Door het gemeenschappelijke optrekken met deze Vrouwenbond en andere verenigingen groeide bij de NVP de overtuiging dat prostitutie niet een geïsoleerd probleem was, maar direct verband had met andere vormen van onkuisheid, die ook als een ondermijning van het gezin konden worden beschouwd. Zo richtte de NVP zich tegen de handel in blanke slavinnen (prostituees uit het buitenland), tegen pornografie, het onderzoek naar het vaderschap (waar de liberalen zo

Het bestuur van de Vrouwenbond in 1884.

Negentiende-eeuwse roman, zoals Eline Vere, aldus Couperus, ze graag las. De romantische liefde vierde hierin hoogtij.

gekant tegen waren), het 'vrije huwelijk' (of concubinaat) en tegen onzedelijke handelingen van mannen met jongens.

Een van de belangrijkste doelwitten vormde echter de Nieuw-Mathusiaanse Bond (NMB) die in 1881 was opgericht. De leden van deze bond waren bevreesd voor overbevolking en zagen in geboortebeperving een middel om aan deze ramp te ontkomen. Hoe omstreken de Bond was, bleek bij de goedkeuring van de statuten in 1896. Een storm van protest van sociaal-democraten tot confessionelen van verschillende achtergrond, barstte los. De kwestie kwam ook aan de orde op de in 1898 gehouden Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid.

Coalitie ten behoeve van het gezin

Niet alleen bij de orthodox-protestanten en andere confessionelen groeide het idee dat verschillende vormen van onzedelijkheid met elkaar verbonden waren. Ook liberalen gingen deze opvatting huldigen. Zo werd in 1900 een wetsontwerp ingediend waarin onder strafbare pornografie ook alle aanstootgevende geschriften en afbeeldingen zouden vallen. Daarnaast wilde het een betere bescherming van de

jeugd, binnen en buiten het gezin. Omdat de regering viel, kwam het niet meer tot behandeling van het wetsontwerp. Het nieuwe kabinet Kuyper, waarvoor de confessionelen de meeste ministers leverden, liet de jonge koningin Wilhelmina het spoor van professor Fabius volgen; in de troonrede van 1901 verklaarde zij: "Het zedelijk karakter van het openbare volksleven zal op meer afdoende wijze door de wet beschermd moeten worden".

Deze uitspraak was ook voor de Tweede Kamer toen wat duister. Maar Kuyper legde uit dat dit een verbod betekende op bordelen en op propaganda voor het nieuw-malthusianisme. Zijn kabinet gaf ook een directe ondersteuning aan het gezin door de invoering van de zogenaamde Kinderwetten (1901), waarbij de moeder de ouderlijke macht kon krijgen.

Langzamerhand kwamen er handtekeningacties en demonstraties op gang, die moesten leiden tot één Rijkswet waarin vele vormen van gezinsondermijning strafbaar gesteld dienden te worden en de positie van de minder weerbaren binnen het gezin versterkt moest worden. Het duurde echter nog tot 1911 voordat deze kwestie geregeld was. Toen nam men een striktere handhaving van de openbare eerbaarheid en een betere bescherming van minderjarige in de wet op. De Tweede-Kamermeerderheid, die zich daarvoor uitsprak, bestond uit alle confessionelen en verschillende liberalen. Door de invoering van deze bepalingen had Nederland het karakter van een morele natie gekregen.

Het raakvlak met de samenleving

De tienduizenden handtekeningen die tijdens de verschillende acties werden verzameld en de enige honderden leden die de NVP telde verklaren op niet waarom de verbreiding van het nieuwe gezinsideaal zo succesvol verliep. Die verklaring moet elders gezocht worden.

In 1888 had 6,6% van de totale bevolking kiesrecht voor de gemeenteraad, in 1897 was dat al tot 11,7% opgelopen. Een zelfde ontwikkeling deed zich voor bij het kiesrecht voor de Tweede Kamer: 26% van de volwassen mannen van 25 jaar en ouder mocht stemmen, in 1919 was dat percentage verhoogd tot 63%. Uit de samenstelling van de

Literatuur

D. Damsma, *Het Hollandse huisgezin (1500-heden)* (Utrecht-Antwerpen 1993).

D.J. Noordam, 'Volmaakt geluk? Vier eeuwen huwelijk en gezin in Nederland', in H. Dupuis e.a., *Een kind onder het hart* (Amsterdam 1987), 85-126.

H. van Setten, *In de schoot van het gezin. Opvoeding in Nederlandse gezinnen in de twintigste eeuw* (Nijmegen 1986).

T. Zwaan (ed.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa. Van Middeleeuwen tot moderne tijd* (Amsterdam 1993)

gemeenteraden en het parlement blijkt dat de nieuwe kiezers overwegend uit de confessionele groepen afkomstig waren.

Ook op andere terreinen blijkt dat het moderne gezin zich verbreidde. In de loop van de negentiende eeuw ging men later trouwen. Dit is ongetwijfeld te danken aan de hoge eisen die men moest stellen aan een huwelijkspartner met wie men, door de gestegen levensverwachting, langer dan in het begin van de negentiende eeuw moest verkeren. Bovendien steeg het aantal echtscheidingen nauwelijks, ondanks de mogelijkheden die de 'grote leugen' gaf. In dezelfde periode nam het aantal mensen dat nooit trouwde ook af. Het huwelijk werd dus steeds meer de 'normale' levenswijze. Wel daalde het aantal kinderen binnen het huwelijk, waardoor de omvang van het gezin afnam. Tegelijkertijd verminderde het aantal inwonende personeelsleden en verwanten. Daaruit blijkt dat de huiselijkheid een grotere plaats ging innemen.